

VRIJZINNIGHEID EN V.B.

1. TOT DE EERSTE WERELDOORLOG. In de eerste periode van de V.B. is er geen sprake van georganiseerde vrijzinnigheid. Men constateert wel een niet steeds duidelijk te bepalen geesteshouding, die vooral neerkwam op anti-klerikalisme, waaronder verstaan dient te worden dat men geen immenging van de uit de naam van de Kerk sprekende geestelijkheid in staatszaken duldde.

Toch moet men vooreerst de verschillende uitgangspunten van de langzaam groeiende vrijzinnigheid bepalen: 1°. In Vlaanderen namen de tegenstellingen toe tussen de in belangrijkheid verminderende agrarische cultuur enerzijds - ook wel een laatste getuigenis van de contrareformatie - en anderzijds de meer en meer aan belang winnende industrialisatie. Dit bracht met zich mee, dat de grote steden in bevolking aangroeiden, daar het fabrieksproletariaat vooral op het platteland werd gevonden, waar een vestiging in de stad uit voortvloeide. 2°. Reeds op het eind van de 18de eeuw stroomde de gehele Franse revolutionaire filosofie ons land binnen. Ze beïnvloedde in de eerste plaats de Vonckisten, die echter, nadat de aanhechting door Frankrijk was verwezenlijkt, voor een groot deel in het nieuwe regime zijn opgegaan. Deze beïnvloeding zette zich ook voort in de 19de eeuw. Hiervan zijn de leidende principes van de Franse revolutie, zoals algemeen verplicht lekenonderwijs, scheiding Kerk en Staat, vrijheid van godsdienstige belijdenis enz. niet los te maken. Men dient tevens in het oog te houden dat de intelligentsia die in 1830 in Vlaanderen bestond, voor een groot deel een door deze revolutie geïnspireer-

de opvoeding heeft genoten en dat het andere deel aan de door Willem I opgerichte universiteiten had gestudeerd, minder progressief weliswaar, maar toch niet geheel los van de evolutie die zich sedert 1789 aftekende.

De eerste werkelijke botsing in het jonge België was wel de veroordeling van het liberalisme door Gregorius XVI in zijn encycliek *Mirari Vos* (1832). Niet weinig substantieels in de Belgische grondwet werd gelaakt en in zekere zin zijn de beginselen van de Belgische staat zelf aangevallen.

Het ligt voor de hand dat de jonge liberalen zich onmiddellijk te weer stelden en aangezien de encycliek zowel op het liberale republikanisme als op de intellectuele inhoud ervan sloeg, is het wel duidelijk, dat terwijl reeds van het begin af ook in katholieke kringen in België het pauselijk optreden als onhandig werd bestempeld, er een kloof geschapen werd tussen gelovigen en ongelovigen - tegelijk geïdentificeerd met conservatief en progressief - die in de jaren daarna niet gemakkelijk overbrugbaar bleek te zijn. Toen in februari 1834 de geestelijkheid aankondigde, dat ze wilde overgaan tot de stichting van een universiteit te Mechelen, die vooral de leerstellingen van de H. Stoel zou verdedigen en al wat niet uit deze geest voortspoot zou verwerpen, reageerden de vrijzinnigen onmiddellijk en wel in het bijzonder in de Brusselse vrijmetselaarsloge *Les Amis Philanthropes*, waar op voorstel van Théodore Verhaegen werd besloten te Brussel een universiteit te stichten, die gericht zou zijn op vrij wetenschappelijk onderzoek en verwerping van alle dogma's. In die tijd waren nog heel wat gelovigen lid van de vrijmetselarij en om daaraan een eind te maken werd op 29 december 1837 door de bisschoppen een circulaire verzonden, die in het begin van 1838 in alle kerken werd voorgelezen en waarin bekend werd gemaakt dat katholieken voortaan geen lid meer mochten zijn van vrijmetselaarsloges.

Heel wat katholieken traden toen uit de loge, maar merkwaardigerwijze bleven anderen - en niet de minst invloedrijken - lid. Door deze omzendbrief (die, het zij terloops opgemerkt, niet de eerste in haar soort was, maar die wel voor de eerste maal een zo strenge toepassing vond) maakte de geestelijkheid een aantal leden van de gegoede burgerij en van de ontwikkelde standen los van de Kerk en dreef hen letterlijk zelf in de oppositie.

Uit een en ander valt nu wel gemakkelijk af te leiden, hoe scherp de tegenstelling tussen geloof en ongeloof zou worden, met natuurlijk het doorspelen van deze tegenstellingen op intellectueel en artistiek vlak. Een aantal geleerden werden protestant, anderen gingen definitief de weg der vrijzinnigheid op en knoopten aldus weer aan bij de reeds door de Franse revolutie gelegde basis van antiklerikalisme.

Dat alles werkte niet onmiddellijk in op de V.B., maar toch zijn er verscheidene elementen die aan de V.B. een richting zouden geven die haar situatie aanzienlijk deed veranderen: de sociale inhoud zou mede door de vrijzinnigheid - die zich zoals we later zullen zien, met de sociale beweging wilde identificeren - aanzienlijk groeien; de verfranste Vlaamse burgerij en de Walen hebben zich meester gemaakt van de revolutie van 1830 en de adel - eveneens verfranst - verzette zich tegen de industrialisatie. De geestelijkheid steunde de adel

krachtig, omdat ze bang was dat bij een voortschrijdende industrialisatie de „oude zeden” verwaarloosd zouden worden.

Gelijksoortig was het verzet van de geestelijkheid tegen de spellinghervorming, die ze een verraad aan de revolutie noemde en een inhalen van het ketters protestantisme: dat de spellinghervorming dan uiteindelijk - mede met de hulp van katholieken overigens - toch doorgang vond, heeft desniettemin heel wat tegenstand verwekt. Een directe tegenstelling tussen gelovigen en vrijzinnigen was dit nog niet: maar in de strijd voor of tegen werden wel scherpe argumenten gebruikt en het geduldige en gematigde optreden van mensen als J.F. Willems en kanunnik J.B. David was wel nodig om dit ten slotte eenvoudige plan erdoor te halen. Die tegenstelling is sterker voelbaar geweest bij de stichting van het eerste Vlaamse dagblad Vlaemsch België (1 januari 1844) aanvankelijk neutraal wat politieke aspiraties betreft, later (1844-'45) geheel onder katholieke invloed komend, onder de titel De Vlaemsche Belgen. Pijnlijk in dit verband, maar wel tekenend is het zg. verraad van H. Conscience, die zijn Wonderjaer bewerkte en de zeer vrijzinnige voorrede alsmede talrijke tekstcorrecties van zijn Leeuw van Vlaenderen respectievelijk liet wegvallen en liet aanbrenge. Wat ook de rechtvaardiging kan zijn, op de vrijzinnigen maakte dit een pijnlijke indruk, die zich in 1851 openbaarde, toen hij zich bij de gemeenteraadsverkiezingen als Vlaams kandidaat liet voorstellen van zowel katholieke als niet-katholieke Vlamingen: hij werd niet gekozen, ondanks het feit dat hij toen - in minder extreme kringen - toch als een onpartijdig bindteken tussen gelovigen en ongelovigen werd beschouwd. Op dezelfde wijze werd door de vrijzinnigen de houding van de geestelijkheid t.o.v. het Vlaamse toneel gehegeld. Als uiting van gemeenschapskunst, en daardoor al een beroep doende op een bepaald aantal medewerkers, zich richtend tot een breder publiek, kon het moeilijk weggedacht worden uit het werk der volksontwikkeling. De geestelijkheid heeft het toneel jarenlang geremd en dientengevolge werd - voor een groot deel tot na de Eerste Wereldoorlog - de toneelkunst een bezigheid van vrijzinnigen. Bijzonder vrijzinnig - ook wat de meer politieke bedoelingen betrof - was het theater van de volksagitator J. Kats, die reeds onmiddellijk na de revolutie - d.i. van 1836 af - zeer anti-godsdienstige stukken schreef, sterk onder invloed van het nationalisme. Hij is een typisch voorbeeld van de weloverwogen vrijzinnige actie, die bovendien nog een progressief sociaal programma inhield. Ditzelfde gold in enigszins vergelijkbare mate voor talrijke toneelstukken die toen werden geschreven. Op dat ogenblik werd veel in Vlaanderen losgemaakt en kreeg dat vooral een ideologische vorm, die tenslotte de neerslag is van het Europese sociale denken. Rondom de voorloper der christen-democraten te Gent, Fr. Huet, schaarden zich een aantal Vlaamsgezinde jongeren. In deze groep zijn ook een aantal vrijzinnigen, zoals Ch. L. Spilthoorn. Deze verschillende bewegingen hadden vooral een plaatselijke betekenis, waardoor ze veel wakker riepen: anti-klerikalisme, anti-royalisme en daar de vorst vereenzelvigd werd met de katholieke conservatieve kerk, is het duidelijk dat het republikanisme gemakkelijk geïdentificeerd kon worden met vrijzinnigheid.

Duidelijk blijkt dat door de te Brussel gestichte vrijdenkersorganisaties L'Affranchissement (1854) en Les Solidaires (1856), die zich vooral beijverden voor vrijzinnige begrafenis, iets wat voor ongelovigen steeds een moeilijk op te lossen zaak bleek : de kerkhoven stonden onder controle van de Kerk en zij liet niet toe dat ongelovigen begraven zouden worden naast gelovigen, d.w.z. in gewijde grond. Het is een apart hoofdstuk in de geschiedenis der Vlaamse vrijzinnigheid geworden, dat uiteindelijk is geëindigd met de laatste modificatie van de crematiewet, nl. de wet-Calewaert van 1971. Aanvankelijk waren beide bewegingen samengesteld uit arbeiders en leden van de liberale burgerij : om politieke redenen verlieten deze laatsten beide bovengenoemde verenigingen en stichtten op hun beurt La libre Pensée (1863). Belangrijk is in elk geval wel dat deze drie verenigingen over het hele land zusterverenigingen oprichtten die aan actieve anti-godsdienstige en tegelijk ook aan zeer progressistische politiek deden. Bijna onmiddellijk daarna trof men vrijdenkersverenigingen aan te Antwerpen, Gent en Leuven.

De in 1852 op het Gentse atheneum opgerichte studentenvereniging 't Zal wel Gaan kwam in 1854 op de universiteit en ontwikkelde zich daar snel. Hun Almanakken werden door de katholieken scherp op de korrel genomen, maar ook de Fransgezinde pers waren de daarin verwoorde radicale Vlaamsgezinde eisen niet welgevallig. Deze Almanakken werden toen bij pauselijk decreet van 9 mei 1857 op de index geplaatst. Onder de medewerkers van 't Zal wel Gaan treffen wij aan Tony Bergmann, Julius Vuylsteke, Emiel Moyson en daarachter staat de strijdende figuur van J.F.J. Heremans. Aan de Brusselse universiteit ontstond in 1852 eveneens de vrijzinnig Vlaamsgezinde studentenvereniging Schild en Vriend (waarin we Alfons Willems, Alfons van Camp, F. van Meenen en Georges Bergmann aantreffen). Vooral te Gent echter kwam de vrijzinnigheid in een veel strijdbaarere positie te staan, dan het geval was voor de Brusselse : dat ligt natuurlijk door de aard der beide universiteiten wel voor de hand. In de V.B. zijn dan ook de drie zoëven genoemden wel van bijzondere betekenis geworden : Bergmann als schrijver, Vuylsteke als hervormer van het in 1851 gestichte Willemsfonds, dat in zijn beginperiode angstvallig neutraal wilde zijn, doch dat onder zijn leiding een krachtige liberale koers ging varen, en Moyson als bezieler van het Gentse en breder nog het Vlaamse socialisme, medeoprichter van de Internationale Arbeidersvereniging, heftig antiklerikaal, meer romaticus dan realist, maar een aanstekelijke figuur, een uitdager. Hij stelde de vooruitgang van Vlaanderen, als het klerikalisme teniet gedaan kon worden.

De vrijzinnigheid kreeg bovendien nog vorm bij het verzet tegen de wet op het onderwijs in 1842, die uiteindelijk zou uitlopen op de schoolstrijd.

Reeds in 1830 heeft men gepoogd de niet-katholieke onderwijzers uit de scholen te verwijderen en werd de eerste poging ondernomen om slechts confessionele scholen op te richten. In de tijdsgeest werd dat niet zo erg geacht, omdat bijna iedereen van oordeel was dat op de lagere school godsdienst gegeven diende te worden. De bisschop van Luik, Van Bommel, wees in 1839 in een nota op het belang van katholiek onderwijs. Toen ook hoorde

men voor de eerste maal over de concurrentie van het katholiek onderwijs met het staatsonderwijs. De wet van 23 september 1842 bepaalde dat elke gemeente een lagere school moest oprichten, maar indien er een confessionele instelling bestond, mocht deze door de gemeente erkend worden. Het onderwijs in de moraal werd onafscheidelijk gezien van het onderwijs in de godsdienst. Deze vakken werden door de onderwijzer gegeven onder toezicht van de geestelijkheid, die daartoe kerkelijke inspecteurs aanstelde. Zo werd door de liberalen toegegeven aan de eis van de katholieken dat de katholieke godsdienst de basis van de moraal zou worden. Men mag niet uit het oog verliezen, dat de wet van 1842 berust op wederzijdse concessies: het grote conflict zou toch nog 37 jaren uitblijven. Wat voor de lagere school is gelukt in 1842, is, ondanks de grote inspanningen van J.B. Nothomb, voor het middelbaar en hoger onderwijs niet verwezenlijkt.

De zorg om het onderwijs trad duidelijk bij beide partijen naar voren. De vrijzinnigheid was anderzijds echter nog niet zo gevormd, dat ze aan haar eigen verlangens voldoende kracht kon bijzetten, en wat de schoolpolitiek betrof, hing men in grote mate van de welwillendheid van de geestelijkheid af, hetgeen voor elke actie toch een vertragend element meebracht, de universiteit van Brussel buiten beschouwing gelaten.

De werkelijke moeilijkheden begonnen pas met de eerste wet op het middelbaar onderwijs (1850) onder het homogeen liberale ministerie van Ch. Rogier. Deze wet, die voorzag in de oprichting van 10 athenea en 50 rijksmiddelbare scholen onder een sterk gecentraliseerd overheidsgezag, uitgeoefend door rijksinspecteurs, verbrak elk contact met het episcopaat, dat deze wet niet aanvaardde. Deze wet luidde de grote tegenstellingen in het onderwijs in. De daarop volgende jaren groeide de kloof tussen vrijzinnigheid en katholicisme geweldig: het Groot-Oosten van België publiceert een *Mémoire des loges belges sur l'instruction obligatoire* (1863). Maar na de verkiezingen van 1878, toen na een achtjarig katholiek bewind de liberalen weer de meerderheid kregen, werd P. van Humbeeck de allereerste minister van Openbaar Onderwijs: dit luidde een scherpe anti-klerikale periode in. Behalve een grondige en uitstekende onderwijshervorming, waarbij vooral naar hoge kwaliteit werd gestreefd, wilde Van Humbeeck en de achter hem staande door Charles Busis reeds in 1864 gestichte Ligue de l'Enseignement (met talrijke vertakkingen over het hele land) een volkomen scheiding van Kerk en Staat in de scholen doorvoeren. Het onderwijs in de godsdienst werd nog toegelaten voor of na de schooluren op verzoek van de ouders; de onderwijzersopleiding werd staatsmonopolie en iedere gemeente diende een openbare school op te richten. Vrije, katholieke scholen werden niet meer aanvaard, noch werd de kerkelijke inspectie en kerkelijke censuur op de schoolboeken voorts gesubsidieerd.

De wrijvingen tussen gelovigen en ongelovigen namen ongehoord grote afmetingen aan: de sacramenten werden geweigerd aan onderwijskrachten van openbare instellingen, en aan de leerlingen en de ouders van de leerlingen die deze instellingen bezochten. In 1880 verbrak de regering de diplomatieke betrekkingen met het Vaticaan. Maar de

gelovige onderwijzers namen ontslag en op het platteland gingen de leerlingen naar de vrije instellingen over. Er was een totale breuk tussen de vrijzinnige steden en de katholieke buitenplaatsen. Voor de liberalen betekende deze schooloorlog in 1884 de politieke nederlaag: de reactie van de katholieken liet niet op zich wachten en in omgekeerde zin werden nu een reeks maatregelen genomen, die de breuk tussen beide bevolkingsgroepen nog aanwakkerde. De katholieke minister van Binnenlandse Zaken, F. Schollaert, legde de nadruk op de gemeentelijke autonomie op het terrein van het onderwijs, voerde de subsidiëring van alle vrije scholen in, bepaalde dat het godsdienstonderwijs verplicht werd, behoudens een door de ouders in wettelijke termen gestelde vraag om vrijstelling (1895). Net voor de Eerste Wereldoorlog diende P. Pouillet zijn wet in: verplicht onderwijs, de organisaties van de leerkrachten van het vrij en het officieel onderwijs werden gelijkgeschakeld en voor druk op de schoolkeus werden zware straffen in het vooruitzicht gesteld (1914). De oorlog heeft deze wet echter geen kans gegeven.

Heel deze schoolstrijd heeft ook in de V.B., in de literatuur alsmede op het politieke vlak ongetwijfeld diepe sporen nagelaten. De vrijzinnigen voelden de katholieke politiek aan als een aanslag op wat zij absoluut nodig achtten voor de ontwikkeling van de gehele cultuur. In omgekeerde zin waakten de katholieken, met dezelfde redenen, voor de uitvoering van hun ideeën.

In 1845 begreep de geestelijkheid ook het belang van de pers: het zou nog tot 1857 duren, voor men kwam tot de publikatie van een lijst van voor katholieken verboden kranten: daaronder bevonden zich uitstekende dagbladen, waarvan we De Schelde, Le Précurseur, het belangrijke (ook voor de V.B.) Le Journal des Flandres en het min of meer socialiserende weekblad De Broedermin noemen.

De tegenstellingen begonnen zich elders ook duidelijker en duidelijker af te tekenen. Dat bleek wel uit de stichting van de liberale partij in 1846, waartegen Leopold I tegeveefs een georganiseerde katholieke partij had willen stichten. De liberale partij was een anti-klerikale partij, maar dat wilde daarom nog niet zeggen dat ze een vrijzinnige partij was. Wel kwam dat neer op een ondubbelzinnige poging om Staat en Kerk te scheiden. Tegen de achtergrond van dit politiek gebeuren vormden zich kleinere groepen, socialistisch van inspiratie en gebaseerd op verschillende theorieën. 1848 was een belangrijk Europees revolutiejaar, ofschoon de grote schokken België voorbijgingen. De Kerk veroordeelde in 1849 de socialistische en communistische opvattingen krachtig (Pius IX, met de encycliek *Nostis et Nobiscum*). Reeds vroeger waren de beide politieke tendensen veroordeeld, maar nog nooit zo scherp.

Doch ook vooraanstaande liberalen voelden zich sterk tot deze radicalisatie van de standpunten aangetrokken. Een en ander kwam wel duidelijk tot uiting in de manifestaties tegen de kloosterwet (1857) waarbij werd bepaald dat ook gelovige organisaties o.l.v. de geestelijkheid aan liefdadigheid mochten doen, en waardoor het niet denkbeeldig werd dat de openbare liefdadigheid in handen van de geestelijkheid zou vallen. Het kwam voor de eerste maal tot heftige opstootjes en in het hele

land werden grote manifestaties georganiseerd. Bij de daaropvolgende liberale verkiezingsoverwinning werd het officieel onderwijs bijzonder bevorderd, zowel op staats- als op gemeentelijk vlak. In navolging van de te Brussel gestichte Ligue de l'Enseignement werden in het hele Vlaamse land dito verenigingen opgericht met een naargelang van de plaats meer of minder diepgaande werking (1864). Na de Commune van Parijs werden deze veroordelingen nog eens herhaald door Leo XIII (de encyclieken *Iampridem*, 1870, en *Rerum Novarum*, 1891). Van hun kant waren deze kringen, hoe klein ook, heel actief en buitengewoon anti-godsdienstig. Voor hen was anti-klerikalisme dus een streven naar de vernietiging van de Kerk en van de godsdienst, welke die ook mocht zijn. Er was bij hen geen sprake van agnosticisme: elke godsdienst was een gevaar voor de ontwikkeling van de vrije mensheid en diende dus vernietigd te worden. In deze politieke groepen zaten voor het Brusselse vooral de leden van de reeds genoemde *Solidaires* en *Affranchissement*.

In deze periode, die de opkomst van het socialisme als actieve arbeiderspartij inluidde, begon de anti-godsdienstige actie bij de arbeiders: toen begon de grote geloofsafval in Vlaanderen, waar de Kerk als conservatief element de arbeidersbeweging wantrouwde en tegenwerkte - het is een grote vergissing geweest - en de arbeidersbeweging als progressief element de godsdienst en de Kerk aanviel als bondgenoten van het grote kapitaal. Buitenlandse invloeden, vooral van Franse zijde, zijn aan deze evolutie niet vreemd geweest. Het reeds in 1859 door J. Bara verdedigde principe van scheiding Kerk en Staat vond bij de jonge arbeidersbewegingen een groot gehoor en daar werd, sterker nog dan in de liberale kringen, op die noodzakelijkheid gehamerd. Ook in socialistische verenigingen - vooral te Brussel - werd geëist dat de lekenmoraal werd ingevoerd, dat het onderwijs gelaïciseerd werd en dat de Kerk ontzet zou worden uit haar opvoedende taak. Vooral voor de socialisten was dit alles slechts een eerste stap naar de uiteindelijke vernietiging van de godsdiensten. Vooruitstrevende liberalen hielden eveneens meer en meer over naar deze standpunten.

De V.B. heeft onder deze gebeurtenissen bepaald een eigen weg gezocht. In de door F.A. Snellaert opgestelde Verklaring van grondbeginselen (1847) werd de nadruk gelegd op de onafhankelijkheid van de V.B. tegenover de politieke partijen. Paul Fredericq zag - enkele jaren later - juist in die onafhankelijkheid een vorm van politieke machteloosheid van de V.B.

De socialistische organisaties stonden buiten deze vraagstukken: zij hadden helemaal geen behoefte - en zeker niet tot het eind van de jaren 1870 - om zich maar enigszins in welke vorm van wettelijkheid te begeven. Reeds heel vroeg werd in deze kringen overigens verklaard dat de V.B. een sociale strijd was: men wees op de verfranste hogere burgerij in Vlaanderen en de onderworpen Vlaamse proletariërs. De identificatie van de V.B. met de socialistische strijd en het sterke anti-klerikale socialisme schiep natuurlijk onmiddellijk een grote afstand tussen de V.B. en de houding die katholieken en liberalen ertegenover innamen en de socialisten. Het eisenpakket van laatstgenoemden was natuurlijk helemaal anders en greep veel minder

naar de culturele herwaardering, die zij als supra-structuur minder belangrijk achtten dan de infra-structuur. Pas wanneer aan de materiële behoeften voldaan kon worden, was het Vlaamse volk in staat aan cultuur te doen. In de hele Vlaamse strijd zagen zij - zeker in het begin - niets anders dan een tactiek om de Vlaamse bevolking in klerikale banen te leiden en het met bijkomende problemen af te leiden van de grote werkelijk sociale problemen. Zij verweten de officiële V.B. de echte problemen uit de weg te gaan en het is wel duidelijk dat er in deze vooral rondom katholieke en liberale kringen geconcentreerde Vlaamsgezinden enige socialistenvrees bestond. Overigens, de ook bij de Vlaamse socialisten sterk op de voorgrond tredende eisen als scheiding tussen Kerk en Staat (in de achtereenvolgende grote fasen van het ontstaan van het socialisme, zoals de Vlaamsche Socialistische Partij, de Brabantse Socialistische Partij, de Belgische Socialistische Partij en uiteindelijk in 1885 de Belgische Werkliedenpartij) ging steeds gepaard met de eis tot instelling van verplicht algemeen lekenonderwijs en het doceren van niet-confessionele moraal, iets waaraan pas J. Destrée tegemoet zou komen tijdens zijn ministerschap na de Eerste Wereldoorlog. Soms ging het tussen gelovigen en ongelovigen om zeer kleine punten, die - vooral - heel wat wantrouwen konden stichten: zo met de wet-Coremans nopens het taalgebruik in het middelbaar onderwijs. De meeste liberalen waren enigszins huiverig bij het idee dat de gedeeltelijke vernederlandsing van de athenea de ouders zou doen besluiten hun kinderen naar de nog eentalige colleges te sturen. Maar Edward Coremans won het pleit. Minder gelukkig was hij met zijn poging om ook het vrij onderwijs aan die taalwet van 1883 te onderwerpen door zijn wetsvoorstel van 1889-'90.

Er dient tevens te worden opgemerkt, dat er in de vrijzinnige Vlaamsgezinde kringen een krachtige agitatie werd gevoerd tegen de anti-Vlaamse houding van leidende katholieken: Mgr. Faict, bisschop van Brugge, de treurige en wellicht onder druk afgelegde verklaring van Guido Gezelle (1885) tegen de V.B., Charles Woeste, Victor Jacobs e.a. Ook de kardinaal-aartsbisschop mgr. Goossens was nu niet bepaald Vlaamsgezind.

Bitter was de tegenstelling vrijzinnig-katholiek bij de oprichting, in 1886, van de Koninklijke Vlaamse Academie: van de 18 door de regering aangewezen leden waren er 12 katholieken, 5 liberalen en 1 onpartijdige. Er dienden nog 8 leden door de Academie zelf gekozen te worden en toen er 7 katholieke kandidaten werden aangesteld en 1 liberaal, namen de meeste liberalen ontslag. Aldus was ook de Koninklijke Vlaamse Academie een twistpunt geworden tussen vrijzinnigen en gelovigen.

Waar de socialisten resoluut de voorkeur gaven aan de infrastructuur, meenden de liberalen dat een langzame aanpassing ervan op basis van het bestaande voldoende was. Gelovigen en ongelovigen beoogden wel „onpartijdige” Vlaamse landdagen te organiseren, maar succes bleef uit, juist door de partij-politieke tegenstellingen die niet overbrugd konden worden (1873 en '90 waren typisch in dat opzicht). Vergelijkbaar met de stichting van de Koninklijke Vlaamse Academie is de oprichting van het Koninklijk Vlaams Muziekconservatorium,

dat onder leiding van de vrijzinnige Benoit niet de onmiddellijke steun van de katholieken kreeg. Vooral Willemsfonds en Davidsfonds stonden in deze kwestie tegenover elkaar. Na jaren kregen Antwerpen en Benoit pas voldoening (1897).

Het spreekt vanzelf, dat een oneindig aantal klachten en moeilijkheden tussen beide groepen ook in de volgende jaren plaatsgrepen. Dat lag ook op louter politiek vlak zo: de sedert 1884 aan de macht zijnde katholieke partij joeg de niet-katholieken, socialisten en liberalen, naar elkaar toe; in liberale kringen speelde dit niet altijd ten voordele van een progressieve frontvorming: velen onder hen waren zeer afkerig van samengaan met de arbeiderspartij en verzetten zich hardnekkig tegen deze radicalisatie. In het liberale kamp kwam men weldra tot een splitsing tussen doctrinair enerzijds en radicalen anderzijds: hier schoof de vrijzinnigheid naar de achtergrond en was niet bij machte de kloof te overbruggen. Ook in liberale vrijzinnige kringen deed zich dit voor.

Gelijksoortige bewegingen vond men bij de socialisten: zij legden onmiddellijk het zwaartepunt op de sociale eisen, zij ook sloten zich, waar dit enigszins kon, aan bij de progressistische liberalen, en stemden, mede met de Waalse socialisten, voor alle taalwetten. Het is ook duidelijk dat Edward Anseele, toen hij eenmaal, o.a. door Hendrik de Man, overtuigd was van het gerechtvaardigde van de Vlaamse eisen, tevens de Vlaamse zaak, alsmede de vernederlandsing van de Gentse universiteit verdedigde. De positie van Anseele, als strijdend Vlaamsgezind vrijzinnig man, wordt wel eens vertroebeld, wanneer men zijn artikelen in Vooruit leest tegen de door hem als vooral katholiek bestempelde Vlaamse strijd. Duidelijker en oneindig meer precies was de houding van de socialist August Vermeylen in Van Nu en Straks.

Bij de strijd om de vernederlandsing van de Gentse hogeschool ziet men de strijd tussen Julius Mac Leod, die het Vlaamse belang boven de strijd tussen klerikalen en vrijzinnigen wilde stellen, en Paul Fredericq, die het anti-klerikalisme belangrijker achtte. Maar over de tegenstelling heen hebben de drie kraaiende hanen, Camille Huysmans en Louis Franck als vrijzinnigen en Frans van Cauwelaert als katholiek, de strijd op een breder plan gezet en indirect eigenlijk aan de thans wel enigszins vergeten figuur van Mac Leod recht doen wedervaren.

2. VAN DE EERSTE WERELDOORLOG TOT HET CULTUURPACT. De oorlog heeft veel in de verhoudingen veranderd. In de activistische beweging namen aanvankelijk heel wat meer vrijzinnigen deel dan gelovigen. De slechte behandeling van de Vlaamse soldaten aan het front leidde ook daar tot een Vlaamse verzetsbeweging. Na de oorlog heeft dit gevoerd tot de eerste Vlaamse politieke macht, Het Vlaamsche Front, dat te Gent en te Antwerpen wat de leiding betrof vrijzinnig was, terwijl het elders in het land eerder aanleunde bij de christen-democratie. Een splitsing uiteindelijk dus op basis van de tegenstelling tussen geloof en ongeloof.

De situatie na de Eerste Wereldoorlog liet toch reeds enkele veranderingen zien die beide zuilen, vrijzinnigen en gelovigen, eerder naar elkaar toebrachten: het neerschieten van de vrijzinnige student Herman van den Reeck bracht katholieke en vrijzinnige flaminganten nader tot elkaar. De

REVUE

VRIJ ONDERZOEK

Vrijzinnigheid in de VLAAMSE Vrijzinnigen over de BEWEGING

Met artikels van : Lode CRAEYBECKX - Walter DEBROCK - Julien DECONINCK - Marcel DENECKERE - Aloïs GERLO - Jaap KRUIHOF - Michel OUKHOW - P.C. PAARDEKOPER - Karel POMA - Jef TURF - Maurice VANHAEGEDOORN - Willy VAEREWIJK - Adriaan VERHULST - Mark VERMEULEN - Jef WELLENS

SPECIAAL NUMMER

van het Tijdschrift van de Studiekring Vrij Onderzoek met de gulle samenwerking van de Vereniging voor Nederlands Vrijzinnig Hoger Onderwijs.

14^e jaargang 1968

oplossing van de schoolstrijd in Antwerpen met het mystieke huwelijk tussen Van Cauwelaert en Huysmans - waarbij de Frontpartij eigenlijk in het defensief werd gedrukt en de verstarring er zich meester van maakte - heeft heel wat beïnvloed op het terrein van een nauwere samenwerking. Het is duidelijk, dat tussen beide oorlogen de tegenstellingen helemaal niet overbrugd werden : rondom de schoolstrijd, die nimmer heeft afgelaten, ook al werd hij minder fel gevoerd, omdat dit partij-politiek niet meer mogelijk was, bleven toch heel wat bitterheden bestaan. Zonder twijfel lag daaraan ook een gebrek aan vrijzinnige structuren ten grondslag : niet zoals de Kerk hebben zij gestichtten voor ouden van dagen, ziekenhuizen, jeugdtehuizen. Waar deze al bestaan, zijn ze politiek georiënteerd, en waar dit niet het geval is, hebben de vrijzinnigen wel medezeggenschap in instellingen, afhankelijk van openbare machten, naar typisch apolitiek vrijzinnige instellingen komen niet voor.

Na de Tweede Wereldoorlog verstoorde de koningskwesie het nationale leven ernstig. Ook hier stonden voor een groot deel vrijzinnigen en gelovigen tegenover elkaar, ook al valt de hele koningskwesie in al haar geledingen natuurlijk ver buiten de eigenlijke verzuiling. Het eind van de hele toestand (1950) bracht een homogene katholieke Christelijke Volkspartij-regering aan het bewind en tegelijk ook de herleving van de schoolstrijd, die zijn hoogtepunt bereikte onder het ministerschap van Leo Collard. Uitendelijk was de verzoening, hoe aarzelend ook in den beginne door de partijen ontvangen, neergelegd in het Schoolpact (1958), voor de duur van twaalf jaar gesloten. Maar 1970 bood nog geen herziening, waaruit duidelijk blijkt hoe aarzelend de partijen t.o.v. dit vraagstuk staan. Ongetwijfeld heeft dit schoolpact, met talrijke tekortkomingen en kleine wrijvingen die er voor de beide zuilen uit ontstaan zijn, een grote stap in de richting van de toenadering tussen vrijzinnigheid en geloof bewerkt, zeker ook in het voordeel van de hele V.B.

De uitbreiding van het hoger onderwijs in Vlaanderen (Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius te Antwerpen, Rijsuniversitair Centrum Antwerpen, een Economische Hogeschool te Hasselt, Universitaire Instelling Antwerpen als overkoepelend orgaan van de twee eerstgenoemde instellingen) geeft een ruime gelegenheid tot wederzijdse toenadering. Ook thans is de vrijzinnigheid in Vlaanderen niet geheel en al beschermd. Ideologisch valt er voor haar ongetwijfeld nog heel wat te doen : de situatie bij de Belgische Radio en Televisie valt typisch onder een der meest gehoorde klachten. Ook daar zal een oplossing gezocht moeten worden, zoals zo veel beschermende maatregelen in het Cultuurpact (1972) en talloze fijngevoeligheden gespaard dienden te worden. In dit opzicht is het wel merkwaardig dat alle partijen, behalve de Volksunie, dit akkoord ondertekenden.

De geest van de vrijzinnigheid is anderzijds wel veranderd. Toen bij de stichting van het Humanistisch Verbond de hele vrijzinnigheid praktisch ongeorganiseerd was, werd er een eerste en tevens op wetenschappelijke kennis gebaseerde poging ondernomen om aan de vrijzinnigheid meer gestalte te geven. Het Humanistisch Verbond bestond in België tot 1971 alleen in Vlaanderen. Op Vlaams terrein nam het herhaaldelijk duidelijk stelling wat

betreft de vernederlandsing van de universiteit te Brussel, die toch ook in de ogen van de vrijzinnige Vlamingen in de eerste plaats een bolwerk moest zijn van vrijzinnigheid in België. Waar de gelovigen in Vlaanderen reeds lang een katholieke plaats vonden in de Leuvense universiteit, was dit anderzijds voor de ongelovige te Brussel helemaal niet zo. Met de uiteindelijke stichting van de Vrije Universiteit te Brussel (VUB) is ook voor de vrijzinnige Vlaming de eerste stap gezet naar bredere ontplooiing. Het is duidelijk dat dit niet het werk van het Humanistisch Verbond is, maar de aandacht hiervoor was in deze beweging toch steeds groot. Dezelfde vereniging heeft steeds grote aandacht besteed aan het onderwijs in de moraal in het middelbaar onderwijs. Hiertoe is uit het Humanistisch Verbond een Oudervereniging voor Moraal (OVM) ontstaan. Voor beide verenigingen geldt als algemene regel toch dat alle vrijzinnigen, welke ook hun politieke overtuiging is, elkaar hier ontmoeten. Echter zijn ook hier politieke spanningen niet afwezig.

De traditionele partijen, die vroeger steeds de vrijzinnigheid voorstonden, hebben hun anti-geloofsactie laten varen. De oude liberale partij, hervormd tot Partij voor Vrijheid en Vooruitgang (PVV), heeft een duidelijke poging gedaan om tot de katholieke burgerij door te dringen. Sedert de wetgevende verkiezingen van 1965 gleed deze partij naar het centrum en beoogde een duidelijke verzoening tussen gelovigen en ongelovigen.

Een groepering van de linkse krachten heeft L. Collard in zijn oproep van 1 mei 1969 gepoogd te bereiken. Ook van katholieke kant was men niet tegen overleg om aan de strakke verzuiling een eind te maken. Ook dit is nog niet zonder moeilijkheden en helemaal los van de traditie blijkt men niet te staan. De aarzelende houding van de BSP-voorzitter Edmond Leburton (1971), even voor de wetgevende verkiezingen, waarbij een akkoord met de liberalen niet helemaal werd verworpen en waarin duidelijker de vrijzinnige houding werd afgetekend dan de laatste jaren gedaan is, en tevens de verklaring van de CVP-voorzitter W. Martens, die het socialisme als partner voor progressieve frontvorming niet rijp achtte, kunnen in de onmiddellijke toekomst wel genoeg gevaren opleveren voor een ernstige vertraging in het omverhalen van de geloofs-, respectievelijk ongeloofsmuur. Aan travaillisme kan in de huidige omstandigheden nog niet gedacht worden en nog steeds blijft tussen grote bevolkingsgroepen de scheiding tussen geloof en ongeloof levendig. Dat dit tevens een rol speelt bij de werking van de Cultuurraad (1972), heeft in vrijzinnige kringen genoeg onbehaaglijke gevoelens gewekt, temeer daar op het vlak van de vrijzinnigheid de ook in die raad ruim vertegenwoordigde Volksunie zich wat de vrijzinnigheid betreft niet heeft uitgesproken, ondanks een aantal vrijzinnigen in haar rijen. Dit valt des te meer op, daar deze partij, zoals wij reeds zeiden, het cultuurpact niet heeft getekend.

Ten slotte is aan bepaalde eisen van de vrijzinnigen voldaan : gemakkelijker dodenbezorging, daar ook de inrichting van columbaria en van verspreidings-terreinen voor de as der overledenen uiteindelijk ook hier toegelaten is (1971), alsmede de afschaffing van de godsdienstige eed. Er blijven nog een aantal wensen over, die de vrijzinnige Vlaming

absoluut noodzakelijk acht om een toch bij hem wel vaak levendig besef in feite een tweederangsburger te zijn weg te nemen. Hij beseft zeker mee te werken aan de verheffing van eigen volk en cultuur, indien zijn rechtmatige eisen worden ingewilligd, waarbij de hinder van censuur en verouderde morele opvattingen - die ook in eigen kring aanhang vinden - uitgeschakeld behoren te worden, zodat ook hier de mondigheid van de staatsburger een duidelijke zaak is en er op die manier een eind komt aan een moreel paternalisme, waaronder de hele Vlaamse cultuur volgens hem lijdt.

LITERATUUR : P. Fredericq, *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging*, 3 dln. (1905-'09); - M. Basse, *De Vlaamsche Beweging van 1905 tot 1930*, 2 dln. (1930-'33); - L. Picard, *Geschiedenis van de Vlaamse en Groot-Nederlandse Beweging*, 2 dln. (1937 en '59); - G. Schmook, *Multatuli in de Vlaamse gewesten. 1860-1900* (1949); - A. Simon, *Catholicisme et Politique, documents inédits 1832-1909* (1956); - K. van Isacker, *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde 1862-1884* (1955); - J. Dhondt e.a., *Geschiedenis der Socialistische Arbeiderspartij in België* (1960); - L. Picard, *Van Vlaamse Beweging naar sociale revolutie* (1961); - M. Oukhow en L. Picard, *Socialisme en Vlaamse Beweging* (1963); - H.J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, 4 dln. (1963-'65); - L. Apostel en M. Bots, *Pluralisme en verdraagzaamheid* (1966); - G. Schmook, *Al moeite om niet?* (1966); - L. Hancké, *Travailleisme. De toekomst der Arbeidersbewegingen in België* (1968); - *Vrijzinnigheid in de Vlaamse Beweging. Vrijzinnigen over de Vlaamse Beweging*, speciaal nummer van *Vrij Onderzoek*, jg. 14 (1968); - *Bijdragen tot het Camille Huysmansonderzoek* (1974-); - artikelen in *Socialistische Standpunten*; *De Maand*; *De Nieuwe Maand*; *Het Vrije Woord*; *Pro en Contra* en *De Vrijdenker*.

MICHEL OUKHOW